

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін, факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Логіка»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

081 «Право» (правозастосування)

за темою: «Основи аргументації»

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
30.08.2023   Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
25.08.2023   Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
29.08.2023   Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (протокол
від 25.08.2023 р.   № 9   )

Розробник:

Професор, доктор філософських наук, професор Тягло Олександр
Володимирович

Рецензент:

Декан філософського факультету ХНУ ім. В. Н. Каразіна, доктор
філософських наук, професор Карпенко Іван Васильович

План лекції «Основи аргументації»

1. Поняття аргументу. Основні елементи аргументу: висновок (теза), докази (резони), демонстрація (аргументація). Метод діаграмування аргументів.
2. Поняття доведення та підтвердження, їх роль у юридичному процесі. Доведення і його різновиди (пряме, непряме).
3. Поняття спростування. Різновиди спростування (спростування висновку, критика резонів, критика демонстрації).
4. Різновиди резонів (факти, статистичні дані, закони, презумпції тощо). Логічні й юридичні вимоги до надійних резонів.

Література

- Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка. Харків: Золота миля, 2017. С. 149-212.

Текст лекції

У різні моменти юридичного процесу слідчий зазвичай спілкується з великою кількістю різних людей – потерпілих, свідків, підозрюваних, адвокатів, прокурорів і т.д. Він, з одного боку, одержує від цих людей певні інформаційні послання, а з іншого – сам артикулює – усно чи письмово – відповідні месиджі. Ці месиджі є суттєвою формою **комунікації** будь-якого **автора і адресата (адресатів)** з приводу розв’язання кола суттєвих для обох проблем. Тому їх опрацювання не можливе без урахування конкретного проблемного контексту, а також актуальних особливостей автора і адресата.

Вимоги до інформаційних послань визначаються, перш за усе, численними правилами і основними законами логіки, але часто за умови відповідного ситуації **послаблення вимог закону достатньої підстави**. По-перше, у реальній життєдіяльності, у тому числі й у юридичних справах, люди досить часто ґрунтують свої міркування і вчинки на обмеженій та спірній інформації, істинність якої наразі точно не доведена. По-друге, висновки артикулюють і приймають за наявності більш-менш суттєвої, але усе-таки не достатньої підстави, з якої вони з необхідністю не випливають. Обидва ці відступи від вимог закону достатньої підстави є наслідком природної для людського буття обмеженості доступної інформації за обсягом, неможливості її тут-і-зараз перевірити цілком і повністю, неспроможності побудувати демонстративні умовиводи через брак часових, інтелектуальний і т.п. ресурсів.

Зовсім уникнути подібних суперечностей завдяки точному додержанню закону достатньої підстави у реальній практиці навряд чи можливо. Логічною платнею за відступ від вимог закону достатньої підстави є, звичайно, послаблення статусу одержуваних результатів міркувань – вони можуть вважатися не доведеними істинами, а більш-менш правдоподібними

судженнями.

Процедуру обґрунтування висновку з тієї чи іншої конкретної проблеми, яка полягає у наведенні більш-менш вагомої підстави висновку, називатимемо логічною **аргументацією**. Поняття аргументації ширше за поняття доведення, включаючи його як крайній – найсильніший – випадок.

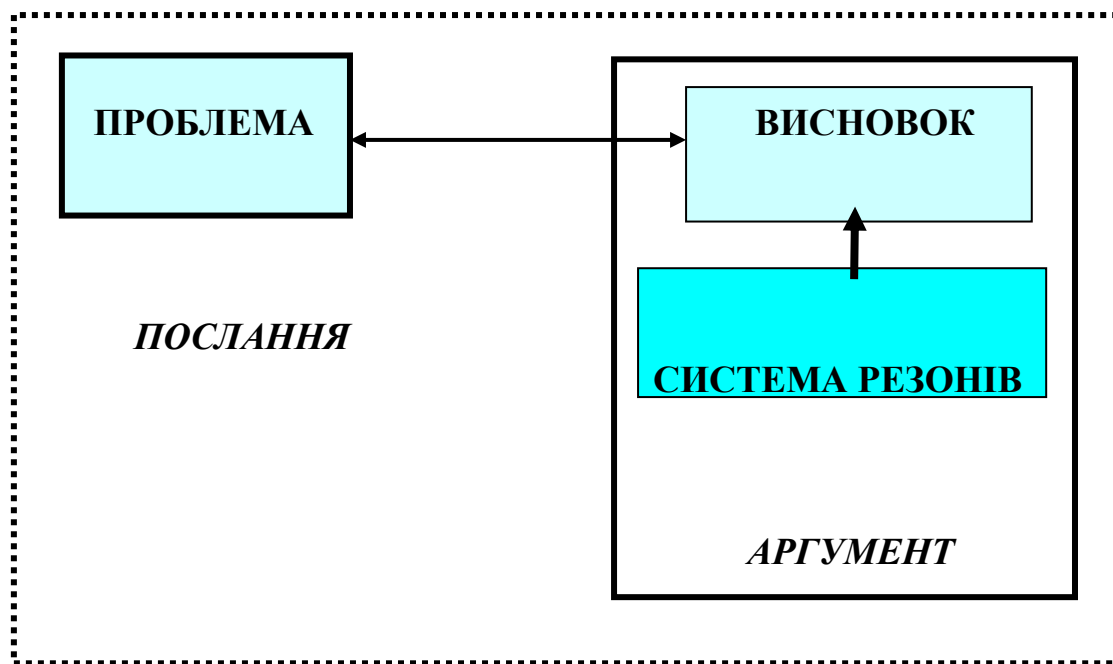
Аргументом називають поєднання висновку з проблеми та підтримуючої його системи резонів. Особливий підклас аргументів – коли усі резони є напевне істинними судженнями й їх система підтримує висновок у логічно необхідний спосіб – дозволяє **довести** відповідний висновок. А інакше резони лише більш-менш сильно **підтверджують** висновок.

Логічно завершене проблемне послання включає формулювання розв’язуваної проблеми і відповідний аргумент, який складається з висновку і підтримуючої його системи резонів (малюнок 5).

Проблема (від грецького πρόβλημα – перешкода, утруднення, задача) – актуальна теоретична чи практична перешкода життєдіяльності людини чи спільноти, котра вимагає дослідження і розв’язання. Проблема найкраще формулювати у вигляді запитального речення. Правильна юридична, ділова або повсякденна проблема хоча б принципово припускає якесь розв’язання. Воно формулюється у вигляді **висновку** з даної проблеми.

Широко розповсюджені проблеми, які за рішення-висновок мають встановлення певної дії або впорядкованої послідовності дій, алгоритму. Разом з цим видом розповсюджений інший, який за висновок передбачає суто інформаційне судження.

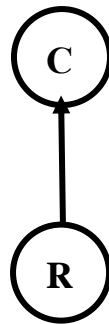
Аргумент являє собою не хаотичну купу думок, а систему. Система ж характеризується не тільки набором своїх елементів, а й певною їх впорядкованістю – структурою. Тому важлива задача аналізу проблемного міркування полягає у встановленні структури аргументу.

Малюнок 5

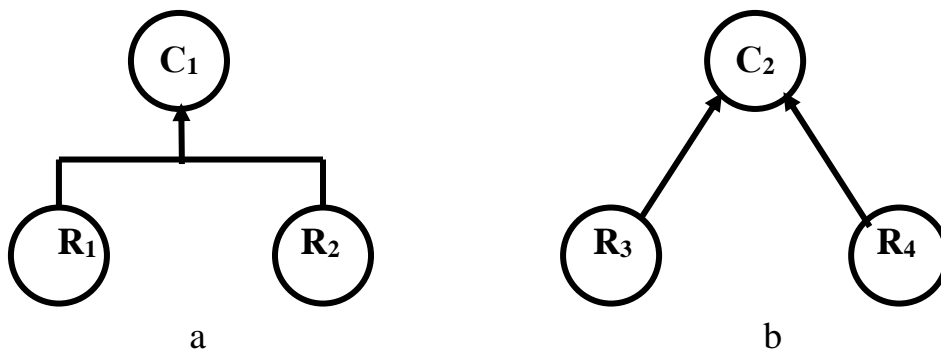
Аналіз структури аргументу та її унаочнення полегшується діаграмуванням, тобто побудовою особливої діаграми аргументу. Діаграмування дозволяє відобразити (ієрархічний) зв'язок резонів, а також зв'язки між резонами і висновком.

У найпростішому випадку аргумент складається з одного резону і одного висновку. Позначаючи резон літерою **R**, висновок літерою **C**, а зв'язок між ними стрілкою, спрямованою від **R** до **C**, одержимо діаграму, зображену на малюнку 6.

Малюнок 6

У складніших випадках, коли висновок підтримується більш ніж одним резонном, діаграми поділяються на два різновиди: з залежними один від одного резонами (такі діаграми ще називають зв'язаними) (малюнок 7a) і з незалежними резонами (ці діаграми називають такими, що сходяться) (малюнок 7b).

Малюнок 7

Зв'язок незалежних резонів і висновку маємо в індуктивному аргументі «Людина на ім'я Сократ смертна (**R**₃). Людина на ім'я Платон смертна (**R**₄). Отже, усі люди смертні (**C**₂)», що відповідає малюнку 15b. А у дедуктивному аргументі «Усі люди смертні (**R**₁), Сократ людина (**R**₂), отже, Сократ смертний (**C**₁)» резони є залежними, вони обґрунтовують даний висновок тільки разом (малюнок 15a).

Розповсюджені ще і серіальні діаграми. Вони зображують висновок, підтримуваний резонном, котрий у свою чергу обґрунтовується резонном

іншого порядку («резонанс резону»), і т.д.

Оцінка резонів залежить від їх природи і сфери використання. Взагалі, за резони можуть бути взяті, з одного боку, **факти, статистичні дані, висновки експертів** і т.ін., а з іншого – різноманітні **закони, аксіоми, презумпції, визначення** тощо.

Фактами (з латини *factum* – зроблене; те, що відбулося) називають відомості про одиничні події, процеси, обставини і т.ін., котрі, на думку того, хто встановлює ці відомості, відбулися чи відбуваються зараз. Факти мають форму суджень, які інколи називають фактуальними. **Юридичні факти** – це факти, встановлені у законний спосіб, тобто у повній відповідності з вимогами *due process*.

У вересні 2010 року у Харкові зник головний редактор інформаційної газети «Новий стиль» Василь Кліментьєв.

Про це повідомила прес-служба Головного управління МВС у Харківській області.

Наведене повідомлення складається з двох істинних фактуальних суджень. Перше з них фіксує дійсну подію, приблизний час і місце зникнення журналіста, а друге – наявність повідомлення про це прес-служби ГУ МВС у Харківській області.

Факти вважаються одним з найбільш надійних різновидів резонів, не дарма ж відоме прислів'я «*Факти – річ уперта*». Та чи завжди це так?

По-перше, необхідно, щоб фактуальні судження були істинними. У випадках, коли істинність фактів не очевидна, мають бути вказані доступні способи їх перевірки.

У популярній пресі досить часто можна знайти оголошення про діяльність усіляких цілителів, «поліпшувачів карми» тощо. При цьому їх надзвичайні здатності обґрунтовуються таким, наприклад, чином.

Ангеліна зняла порчу з мого чоловіка по фотографії і він кинув пиячити. Навели на нього порчу сусіди, підпоївши текілою з мертвою водою. Позаздрили, що має добру роботу і статки.

Після того, як Ангеліна зняла порчу, муж пити кинув і одержав підвищення по службі. Він так і не знає, що допомогла йому моя рятівниця Ангеліна.

Валентина С-ва (Київ)

Попри різноманітні деталі, покликані надати наведеним фактам реалістичності й переконливості, подібні послання ніколи не включають достатньої для їх перевірки інформації. Не важко здогадатися, чому.

Доказова сила фактуальних висловлювань падає до нуля, коли вони виявляються хибними. Так, факти, наведені заангажованим, заляканим чи просто неуважним свідком правопорушення, можуть виявитися не відповідними реальності. Для уникнення цього і виключення необґрунтованих висновків резони-факти підлягають перевірці й оцінці слідчим, прокурором і адвокатом, судом.

У випадках, коли для обґрунтування певного висновку звертаються до фактів, їх слід брати в усій відповідній сукупності, а не вибірково. Інакше

може виникнути неприйнятна ситуація **неповноти фактів**, що тягне «доведення» хибного висновку або «спростування» істинного.

Факти можуть мати різну доказову силу: сильніші ті, котрі не тільки релевантні висновку, а й відображають **сутність** розглядуваних подій, процесів. З юридичної точки зору суттєве значення має джерело фактів. Наприклад, свідчення очевидця події є сильнішими за свідчення того, хто чув про цю подію від очевидця, і т.д.

Юридичну силу навіть повні істинні факти набувають лише за умови виконання установлених законом процесуальних вимог їх одержання у дусі, наприклад, вже згадуваного правила Міранди.

Отже, сильними доказами можуть бути визнані лише ті факти, які відповідають вимогам **релевантності** підтримуваному висновку, **істинності**, **істотності**, **повноти**, а також **прийнятності** у тій правовій системі, де вони у даний момент використовуються.

Якщо в процесі аналізу, розуміння і оцінки аргументованого проблемного послання знайдено ту чи іншу помилку у постановці проблеми, то критика мусить полягати у ясній фіксації цього з обов'язковим виявленням сутності помилки (наприклад, формулювання проблеми абсурдне через хибність передумови, яку не можна виправити). Коли ж формулювання проблеми піддається корекції за змістом чи за формою, то має сенс виконати потрібне виправлення і далі розглянути покращений її варіант.

Якщо проблема поставлена бездоганно, то увага переноситься на висновок.

Коли висновок не по суті проблеми, то критика полягає у констатації цього і, можливо, у встановленні висновку, який насправді відповідав би даній проблемі. За умови висновку по суті, слід звернути увагу, чи не припущено у посланні порушень закону тотожності. Надалі під сумнів може бути поставлена істинність, точність, повнота чи відповідність одержання висновку вимогам due process.

Коли висновок по суті проблеми спирається на напевне істинні резони, з'єднані у коректний демонстративний спосіб, то його сила і сила відповідного аргументу максимальна. Але якщо резони сумнівні (ймовірність їх істинності невелика), у використаних для підтримки висновку умовиводах припущені якісь помилки чи вони не мають демонстративного характеру, а способи одержання даних не відповідають вимогам належної процедури, то це живить подальшу різнобічну критику. Вона може бути спрямована не тільки на сам висновок, а й на відповідний аргумент у цілому.

Найсильніша логічна критика висновку (і, таким чином, відповідного йому аргументу чи послання загалом) полягає у його **спростуванні**, тобто доведенні хибності. Існує два різновиди спростування висновку – пряме і непряме.

Під час розслідування смерті У-ва було висунуто версію, що він помер насильницькою смертю (С). Показань свідків і речових доказів для доведення або спростування цього висновку недостатньо. Але якщо У-ов справді помер від насильства, то на тілі повинні були б залишитися сліди

такого (х). Огляд показав, що слідів насильства немає, тобто $\neg x$. Отже, висновок про насильницьку смерть спростований.

У формалізованому вигляді описане спростування висновку С являє собою правильне дедуктивне міркування за формою *modus tollens*:

$$(C \rightarrow x, \neg x) \rightarrow \neg C.$$

Інколи **пряме спростування** здійснюється через *reductio ad absurdum*, тобто методом «зведення до абсурду»: висновок С приєднується до резонів, істинність яких встановлена раніше і напевно. З цих засновків виводиться якась суперечність ($x \wedge \neg x$), що свідчить про хибність С.

До Галілео Галілея вважали, що вільні тіла різної маси падають донизу по-різному: легкі тіла поволі, важкі – швидше. Галілей спростував цю думку через наступне міркування.

Тимчасово приймемо С: *легкі тіла насправді падають повільніше, ніж важкі*. Уявимо собі далі два вільних тіла різної ваги $A > B$, з'єднані жорстким невагомим стрижнем.

Тоді, з одного боку, складна система ($A + B$) повинна падати швидше за A або B у вільному стані – адже вона важча за кожне з них. Відповідно, у фіксований момент часу швидкість падіння тіла A у складі системи буде більшою, ніж до включення до цієї системи (висновок x).

Але, з іншого боку, важке тіло A гальмується більш легким B і порівняно з випадком, коли вони рухаються окремо, повинно уповільнитися (висновок $\neg x$).

Отже, отримана суперечність $x \wedge \neg x$! Це означає, що С хибне.

На підставі таких міркувань Галілей дійшов висновку: усі вільні тіла мали б падати донизу однаково, а якщо і виникає якась відмінність, то вона зумовлена додатковими чинниками, зокрема різним опором повітря. З часом експеримент підтвердив, що у безповітряному просторі під дією сили земного тяжіння усі вільні тіла рухаються долу однаково.

Непряме спростування висновку С будується у наступний спосіб. Спочатку здійснюється доведення істинності відповідного контрвисновку $\neg C$. На підставі цього і через закон несуперечності тим самим одержуємо доведенні хибності С.

Якщо хибність висновку з якихось причин не може бути «тут-і-зараз» доведена, критику слід спрямувати на його обґрунтування. Цей крок спирається на попередню оцінку резонів і зв'язків між ними, а також між ними і висновком.

Коли оцінка виявила відсутність обґрунтування або недостатнє обґрунтування висновку, то припустимо з більшою або меншою впевненістю відмовитися від визнання висновку через невиконання закону достатньої підстави. Причиною відсутності доведення може бути брак спроби його вибудувати взагалі, виявлення ймовірного, а не необхідного зв'язку доказів і висновку («не впливає»), а також хибність або хоча б спірний характер використаних резонів («основна помилка»).

Всі комуністи мене лають.

Сенатор Х мене лає.

Сенатор Х. – комуніст.

Наведений аргумент належить сенаторові Маккарті – політичному діячу США 50-х років ХХ століття. Побудований він у начебто переконливій формі простого категоричного силогізму. Але аналіз показує, що силогізм відповідає ІІ-й фігурі і модусу ААА. Проте такого правильного модусу у ІІ-й фігурі немає, тобто силогізм побудований неправильно. По суті для доведення висновку «Сенатор Х. – комуніст» дані засновки, навіть коли вони істинні, не дають достатньої підстави: висновок не впливає з них з необхідністю. Отже, з ним доречно не погоджуватись, хоча, взагалі кажучи, він може виявитись як хибним, так і істинним.

Якщо встановлена коректність і досконалість формулювання проблеми, а також релевантність інформаційного висновку і наявність беззаперечного доведення його істинності відповідно до вимог due process, то ще залишається можливість критики аргументу як такого, що базується на спірних ціннісних і дескриптивних припущеннях чи не відповідає неявним умовам прийнятності. У такому випадку критиці піддається не саме повідомлення, а зазвичай явно не висловлюваний контекст – система основних цінностей, світоглядні припущення тощо. Проте критика такого ґатунку матиме вже не чисто логічний, а, наприклад, аксіологічний сенс.

Для повноти оцінки і критики усвідомлення тієї «системи відліку», яку задають явні чи неявні ціннісні й дескриптивні припущення, умови прийнятності висновку, є необхідним.

Нехай критик доходить висновку про

- коректність формулювання проблеми,
- релевантність, точність, повноту висновку з проблеми і наявність достатнього обґрунтування його істинності,
- доречність системи основних ціннісних і дескриптивних припущень, виконання умов прийнятності аргументу.

У такому випадку він як людина, що мислить раціонально, не має підстав для ухилення від визнання висновку з проблеми, аргументу чи повідомлення цілком. Предмету для критики, принаймні на даному рівні обізнаності і майстерності мислення, не існує.

Якщо адресат доходить думки про коректність постановки проблеми, відповідність, точність і повноту пропонованого висновку та наявність правильного, але не достатнього обґрунтування його істинності, то можна з тією чи іншою впевненістю визнати його і відповідний аргумент цілком. Така впевненість базуватиметься на силі наведеного аргументу чи на якихось позалогічних чинниках (наприклад, на довірі до автора аргументу). Проте не виключено, що врешті-решт так прийнятий висновок виявиться хибним.

У описаній вище ситуації негативно налаштований адресат має право і не приймати висновок з проблеми (наприклад, на підставі недовіри до автора) та вимагати його подальшого доведення.

Підбиваючи підсумки сказаного, підкреслимо, що алгоритм критики у царині юриспруденції спрямовується не тільки нормами логіки, а й чинними

нормами due process, тобто належного юридичного процесу. Урахування цієї обставини лежить у осерді юридичної аргументації та контраргументації, юридичної логіки загалом.